

2008. 7. Авраменко О. М. Пахаренко В. І. Українська література: підручн. для 10 кл. загальноосвітн. навч. закладів. – К.: Грамота, 2011. 8. Українська література. 11 клас. Хрестоматія / Упорядники О. І. Борзенко, М. П. Сподарець. – Харків: Ранок, 2005.

*Качахідзе Д. М.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ЗБЛИЖЕННЯ 2000–2004 РР.

За два десятиріччя свого розвитку українсько-російські відносини були відзначені певними позитивними досягненнями, але й разом з тим виявили ряд суперечностей, які було важко подолати з огляду на їх історичну обумовленість та різницю у геополітичних орієнтаціях обох країн.

Обидві країни можна віднести до найбільших європейських держав. Росія є також світовою державою у Євразійському геополітичному просторі з притаманними цьому статусові особливими інтересами, тоді як Україна є державою суто європейською, тобто її власні національні інтереси більш дієво можуть виявляти себе через структури загальноєвропейських інтересів.

Об'єктивно Росії потрібна саме незалежна, сильна, демократична Україна, так само, як і Україна потребує, щоб на її північно-східних кордонах існувала сильна демократична держава з прозорими і толерантними правилами зовнішньополітичної поведінки. Тенденції демократичного розвитку обох держав підтримує і вся європейська спільнота, яка чудово розуміє, що стабільність у східній частині Європи залежить насамперед від стабільності і прозорості українсько-російських відносин.

Восени 2000 року намітився поворот української зовнішньої політики в бік більш тісного економічного співробітництва з Росією, який і набув визначених рис в січні-квітні 2001 р. У вересні 2000 р. представляючи в МЗС нового міністра закордонних справ А. Зленка, на зміну занадто прозахідного Б. Тарасюка, президент Л. Кучма зажадав нарешті знайти позитивний алгоритм у відношеннях із Росією, що буде спрямований не на конфронтацію, а на взаємовигідне співробітництво. Ілюзії і стереотипи, що виникли за десять років суверенітету України і Росії, повинні бути замінені реалізмом і прагматизмом у зовнішній політиці обох країн [2, С. 4].

Період 2001–2004 характеризується масштабним зростанням російської економічної і політичної експансії у відповідності до обраної новою владою РФ стратегії на реінтеграцію пострадянського простору [1, С. 3].

Важливим елементом політики Кремля є використання економічного тиску на ті держави СНД, які відмовляються від більш тісної інтеграції. Серед пріоритетів зовнішньої політики одним з головних залишається захист прав російськомовного населення та підвищення ролі російської мови у пострадянських країнах [5, С. 36].

Російські фінансово-промислові угруповання мають істотні економічні інтереси в Україні, що стимулює їх прагнення будь-якими шляхами закріпити та поширити свої впливи на Україну, насамперед, створити систему лобіювання своїх інтересів в українському політикумі.

У 2001–2004 рр. в українсько-російських відносинах спостерігалось пожвавлення економічного співробітництва, підвищувався товарообіг. Навіть застарілі болючі точки ро-

сійсько-українських відносин, які не змінювалися роками – рівень співробітництва України з НАТО, борг за російські енергоносії, статус і дислокація російського Чорноморського флоту в Севастополі, стан та статус російської мови в Україні, демаркація та делімітація кордонів – в цілому не виходили за межі звичайних рутинних процесів [5, С. 38].

«Росії потрібна сильна Україна, а Україні – сильна Росія», заявляв у своєму виступі президент В. Путін, напередодні переобрання на другий строк президентства. Ствердження «сильної Росії» вимагало й певних кроків для відповідного ствердження такої «сильної України», в якій російський бізнес відчуває себе досить впевнено. Зрозуміло, що росіяни були зацікавлені, щоб майбутній президент України усіляко сприяв цьому.

Певне розчарування у ефективності такої жорсткої інтеграційної моделі як Союз Росії та Білорусі, у спроможності СНД як пострадянського залишку та й власне ЄврАзЕсу, від участі у якому України постійно відхрещувалася, привело російське керівництво до думки щодо необхідності впровадження моделі «різномірневої та різношвидкісної» Інтеграції у вигляді проекту *Єдиного Економічного Простору*, складеного з чотирьох найбільш важливих держав СНД – РФ, України, Білорусі і Казахстану. У практичній політиці це означало Зміну концептуального підходу до інтеграції, який полягав у тому, що головною політичною лінією російських державних органів стає підтримка співробітництва «знизу» – інтеграція ринків товарів, послуг, створення транснаціональних фінансово-промислових груп, обмін боргів на власність тощо. При цьому, із створенням ЄСП, Москва хоча дещо і втрачатиме від скасування протекціоністських бар'єрів, але виграє значно вагомніше стратегічно – посилює свій вплив на ситуацію в «економічно єдиних» сусідів [7, С. 26].

Наполеглива праця російської влади над просуванням проекту ЄСП призвела до потрібних результатів, коли на початку вересня 2003 р. на зустрічі Л. Кучми та В. Путіна у Ново-Огарьово обидва керівники досягли принципової домовленості про якнайшвидше підписання документу про створення ЄСП на найближчому саміті СНД. Проект ЄСП з самого початку було зорієнтовано саме на залучення України до російських інтеграційних задумів, оскільки Казахстан та Білорусь ще раніше були включені у російську інтеграцію у різних Інших формах, принципово мало чим відмінних від ЄСП – Митний Союз, ЄврАзЕС, Союз РФ і Білорусі, тощо.

У кінцевому підсумку, під час Ялтинського саміту СНД (18-19 вересня 2003 р.) відбулося підписання Угоди про створення Єдиного економічного простору Білорусі, Казахстану, Російської Федерації та України, яка мала вступити в силу після ратифікації національними парламентами. Українська Верховна Рада ратифікувала угоду про створення ЄСП синхронно з Російською Держдумою 20 квітня 2004 р. [8, С. 44].

З боку українського керівництва необхідність утворення ЄСП аргументувалася переважно економічними обставинами, потребами полегшити доступ на ринки інших країн, посиленнями на стратегічне партнерство та дружбу між народами. Детального ж опрацювання усіх наслідків, здобутків та втрат України від участі у ЄСП, як економічних так і політичних, так і не було попередньо зроблено, що надавало підстави опонентам ЄСП знаходити тут скоріше політичні мотиви.

Практично ж Україна пригальмувала свій вступ до СОТ, тобто інтеграцію у світову економічну систему. Український прем'єр-міністр В. Янукович у травні 2004 р. прямо заявив, що вступ України до СОТ має бути синхронізований з Росією, з огляду на тісні економічні взаємозв'язки обох країн. При цьому, шанси на які-небудь успіхи у на-

прямку європейської інтеграції робляться для України зовсім примарним. Більш того, не менш ілюзорними виявилися й обіцянки буцімто Росія на взамін до вступ України до ЄП погодиться на преференції у сфері постачання енергоносіїв. Так само мало переконливим видається і аргумент, буцімто Україна сама обиратиме для себе той рівень участі у ЄП, який відповідає її національним інтересам і може обмежитися лише рівнем зони вільної торгівлі. Російська позиція полягає в тому, що нижчий рівень інтеграції має починатися саме з утворення митного а потім валютного союзу. В ЄП формується регулюючий орган, в якому безперечно домінуватиме РФ згідно з запропонованим принципом розподілу голосів по обсягам ВВП країн-учасниць. Отже проект ЄП фактично означає створення відносно замкненого простору, більш або менш ізольованого від іншого світу, в якому Москва встановлює ті або інші правила поведінки – спочатку економічної, а згодом і політичної [8, С. 46].

Енергетичні питання традиційно посідають одне з провідних місць в українсько-російських відносинах. Україна обіймає 40 % в російському експорті нафти і понад 70% по газу. Російські нафтові компанії прагнуть зберегти та посилити своє монопольне положення на українському ринку енергоносіїв. Росії важливо подолати конкуренцію постачальників газу у Європі, а переможцем тут може стати лише той учасник ринку, який не тільки має великі запаси газу для експорту та незначні затрати на його видобуток, але й має низьку вартість транспортування. Саме контроль за українською розгалуженою мережею газопроводів є необхідною для «Газпрому», який різними заходами прагне домінувати на європейському ринку газу.

Робота зі створення консорціуму затягується через неузгодженість позицій між Україною та Росією. Основне протиріччя – тарифна політика, контрольний пакет акцій та місце третьої сторони (Німеччини). Лише на початку червня 2004 р. внаслідок тристоронніх переговорів було досягнуто домовленість про ступінь участі кожної зі сторін у проекті, хоча принципові питання у сфері управління та власності так і не були вирішені.

Навколо новозбудованого українського нафтопроводу «Одеса – Броди» велася не менш запекла боротьба, аніж навколо проекту ЄП. Його використання за прямим призначенням явно затягувалося, що стало підставою для російської компанії ТНК виступити з досить «альтруїстичною» пропозицією використати його у реверсному напрямі з наступним перевезенням танкерами через Босфор до європейських ринків. У геополітичному сенсі, ця проблема постала як вибір Україною головного вектору її зовнішніх орієнтацій – між декларованим курсом на євроінтеграцію, та більш реальним курсом на російську інтеграцію, оскільки реверс практично сприяв переходу нафтопроводу під російський контроль [10, С. 31].

До проекту «Одеса-Броди», як складової політики диверсифікації енергопостачання і елемент енергетичної безпеки Європи, була залучена Польща, зацікавлена у продовженні нафтопроводу до Гданська. На відміну від Заходу російський варіант передбачав певні тактичні переваги на період, поки не буде можливим запустити нафтопровід у прямому режимі. Але спроможність російської компанії ТНК, попри усі обіцянки, надати повні обсяги нафти для реверсу викликали значні сумніви з огляду на нестачу нафтових потужностей. Крім того, якщо навіть Існують додаткові обсяги нафти ТНК чомусь не погоджувалася на використання дніпровських нафтопроводів, що було б для них значно дешевше. Пропускні потужності чорноморських проток не є такими значними, щоб витримати нові масштабні перевезення і Туреччина усіяко намагається їх обмежити, маючи на увазі екологічні про-

блеми. Отже, дійсною причиною реверсного використання нафтопроводу «Одеса-Броди» було його стратегічне блокування шляхом надання тактичних преференцій. Домігшись реверса, Росія могла остаточно монополізувати постачання енергоносіїв на Україну, створити передумови для реалізації проекту ЄЕП, дистанціювати Україну від ЄС і, як наслідок, одержати додаткові можливості впливу.

Важливим питанням розбудови українсько-російських взаємин стало договірно-правове оформлення спільного державного кордону. Тривали також українсько-російські переговори з розмежування Азовського і Чорного морів, а також Керченської протоки. У питанні українсько-російського кордону Москва зайняла позицію, за якою принципово не вважає за потрібне проводити його демаркацію. Фактично ж українсько-російський кордон існує скоріше на папері, оскільки його режим та невлаштованість сприяє проникненню кримінальних елементів, нелегальній міграції, тощо, що створює значні проблеми для національної безпеки України [10, С. 33].

24 грудня 2003 р. президенти України та Росії підписали договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, в якому ця акваторія визначається як «внутрішні води» обох держав, а отже військові кораблі третіх країн можуть заходити сюди лише за погодженням з іншою державою. Права на експлуатацію Керч-Снікальського каналу передаються спільній українсько-російській корпорації, тоді як міждержавний кордон у Керченській протоці має бути встановлений окремою угодою. Єдина поступка Україні полягала в тому, що кордон має пролягати по дну й по водній поверхні.

У січні 2004 р. підписано угоду про державний кордон, який нарешті легалізував лінію проходження суходільного кордону. 20 квітня 2004 р. Верховною Радою України були ратифіковані договори про українсько-російський кордон та про співробітництво у використанні Керченської протоки і Азовського моря. Таким чином внаслідок Тузлинських подій Росія здобула важелі геополітичного контролю над Керченською протокою.

Разом з тим, зближення України з Росією у 2001–2004 рр. не набуло настільки визначених форм, щоб говорити про стратегічний характер дрейфу України в бік Москви за аналогією із «білоруським варіантом». Протягом усього періоду розвитку українсько-російських відносин склалися декілька вузлів протиріч, які актуалізуються у відповідності до змін зовнішньополітичних реалій і внутрішньополітичної ситуації в державах. Серед них можна виокремити територіальні претензії, економічні проблеми, гуманітарні закиди і інформаційний тиск. У цій площині слід очікувати нових проявів російського наступу на стратегічні інтереси України по різних напрямках як двостороннього спілкування Україна – РФ, так і в рамках СНД та інших регіональних структур.

Національні інтереси України у відносинах з Російською Федерацією полягають в збереженні миру і стабільності, в запобіганні будь-якої гострої конфронтації, що може бути спровокованою з тієї або іншої сторони. Конфронтація з Росією для України є також небажаною з огляду на внутрішньополітичну нестабільність української держави і нечітку позицію зарубіжних партнерів. Незахищеність північно-східних кордонів, значна взаємозалежність економічного життя країн регіону, ментальна спорідненість населення робить будь-які конфлікти тут вкрай небажаними. Масштабний конфлікт може привести до ситуації, що загрожуватиме існуванню незалежної України. Враховуючи, історичний досвід, який свідчить про ймовірність за певних умов приходу до влади в Росії радикально налаштованих, шовіністичних сил, в інтересах України створити стра-

тегічну систему противаг для запобігання можливим загрозам з їх боку. У ситуації, що складається в українсько-російських відносинах, необхідно працювати на випередження у прийнятті необхідних рішень і запроваджувати відповідні гнучкі заходи щодо вразливих ланок у відносинах з північним сусідом.

Список літератури: 1. Мадіссон В. Сучасна українська геополітика / Мадіссон В., Шахов В. – К.: 2003. 2. Час «Новин» // Політика і час. – 2007. – № 1. 3. Украина в современном геополитическом пространстве. Приложение № 5 (10) к журналу «Персонал». – 2000. – №2. 4. Манжола В. Квадратура інтеграційного кола. (Актуальні проблеми європейської політики України) / Манжола В. // Політика і час. – 2007. – №4. 5. Дергачов О. Небезпека як атрибут державності / Дергачов О. // Політична думка. – 1997. – №1. 6. Російська енергетична політика: обриси експансії // Політика і час. – 2007. – № 2. 7. Гречанінов В. Після розпаду біполярної системи. Новий світовий порядок та глобалізація на початку ХХІ століття / Гречанінов В. // Політика і час. – 2002. – №1. 8. Шпек Р. Україна-ЄС: крок до членства / Шпек Р. // Політика і час. – 2007. – № 5. 9. Бжезинський З. Велика шахівниця / Бжезинський З. // Всесвіт. – 1999. – № 2, 3. 10. Дергачов О. День усіх закоханих, або навіки разом / Дергачов О. // Політика і час. – 2007. – № 3.

*Лавринович Д. С.
г. Могилев, Республіка Беларусь*

«СОЮЗ 17 ОКТЯБРЯ» И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КРАЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1905–1915 ГГ.)

Партия октябристов являлась одной из наиболее сильных и влиятельных в России начала XX в. В исторической литературе сравнительно хорошо исследована деятельность центральных органов «Союза 17 октября» и его думской фракции. История же октябристской периферии попала в поле зрения ученых сравнительно недавно. Целью данной статьи является изучение на примере Северо-Западного края стратегии и тактики октябристов по национальному вопросу.

В конце 1905 – начале 1906 г. происходит формирование отделов «Союза 17 октября»: в Виленской губернии – в Вильно, Вилейке, Молодечно, Свенцянах; в Витебской губернии – в Витебске, Велиже, Двинске, Лепеле, Режице; в Гродненской губернии – в Гродно, Бельске, Слониме; в Минской губернии – в Минске, Бобруйске, Борисове; в Могилевской губернии – в Могилеве, Гомеле и Рогачеве. Деятельностью октябристов была охвачена и сельская местность: ячейки партии существовали в 6 населенных пунктах Двинского и в 1 населенном пункте Бобруйского уездов [1, С. 114–126].

Социальный состав партии октябристов состоял из чиновников, православной интеллигенции, представителей духовенства, старообрядцев. В некоторых отделах была значительная доля крестьян. Помещиков в «Союзе 17 октября» на территории Северо-Западного края, за исключением Могилевской губернии, было мало. Сведения о численности отделов сохранились не полностью. Некоторые из них были довольно значительными: в Витебске и Гомеле в октябристы записалось около 1000 человек, в Гродно –